

تخصصی‌سازی حرفه وکالت دادگستری در ایران؛ چالش‌ها و راهکارها

محمد قاسم تنگستانی*

استادیار، گروه حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران،

ایران

مهدی مرادی برلیان

استادیار، گروه حقوق، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه مازندران، مازندران، بابلسر،

ایران

چکیده

وکالت دادگستری به‌مثابه خدمتی عمومی باید منطبق با آخرین تحولات اجتماعی به شهروندان ارائه شود. گونه‌گونی، گستردگی و ابعاد فنی و تخصصی موضوعات و قوانین، ارائه خدمات حقوقی تخصصی را ضروری می‌سازد. با وجود این، در نظام حقوقی ایران تاکنون اقدام‌های درخوری برای پاسخ به ضرورت پیش‌گفته انجام نگرفته است. مبادرت به تخصصی‌سازی وکالت بایسته شناسایی چالش‌ها و ارائه راهکارهای مناسب است. مقاله حاضر با رویکرد توصیفی تحلیلی درصدد پاسخگویی به این پرسش است که تخصصی‌سازی وکالت در ایران با چه چالش‌هایی مواجه است و راهکارهای رفع آنها و طراحی نظام مطلوب در این زمینه کدام‌اند؟ یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد عدم شناسایی قانونی، نبود بسترهای کامل، امکان ایجاد انحصار و مقاومت در برابر تغییر وضعیت موجود، از جمله چالش‌های پیش‌روی تحقق ایده مزبورند. راهکارهایی همچون شناسایی قانونی، تدوین معیارهای موجه برای تعیین تخصص وکلا، طراحی الگوی متناسب با ظرفیت‌ها و محدودیت‌های نظام وکالت دادگستری در ایران و بهره‌گیری از تجارب دیگر کشورها قابل ارائه است.

واژگان کلیدی: خدمات حقوقی، دسترسی به عدالت، قوه قضاییه، کانون وکلا، وکیل.

Email: m.tangestani@khu.ac.ir

* نویسنده مسئول

تاریخ دریافت: ۲۹ شهریور ۱۴۰۰، تاریخ تصویب: ۸ دی ۱۴۰۰

DOI: 10.22059/JLQ.2022.330457.1007584

© University of Tehran

۱. مقدمه

متمایز شدن وکالت دادگستری از دیگر انواع وکالت (به‌عنوان یکی از عقود معین)^۱ و تبدیل شدن آن به یک حرفه خاص، موجب حاکمیت قواعد و نظامات خاصی برای اشتغال به آن شده است. متناسب با تحولات ایجادشده در حرفه مزبور، نظامات و قواعد یادشده نیز به‌تدریج گسترده‌تر و جزئی‌تر شده است. یکی از تغییرات مزبور، تخصصی شدن وکالت دادگستری است که هم‌اکنون در برخی نظام‌های حقوقی پیشرفته مورد توجه قرار گرفته است. گستردگی و تنوع روزافزون موضوعات پرونده‌های قضایی، افزون‌بر ضرورت تخصصی شدن رسیدگی‌های قضایی و ایجاد دادگاه‌های تخصصی، لزوم تخصصی شدن وکالت دادگستری را نیز مطرح کرده است. تنوع و به‌خصوص ابعاد فنی و تخصصی پرونده‌های قضایی مستلزم فراگیری مهارت‌های لازم و کسب تخصص مربوط جهت انجام وکالت در آن موارد است. با تخصصی شدن وکالت دادگستری به اعتبار موضوعات پرونده‌های قضایی، استیفای حقوق استفاده‌کنندگان از خدمت وکالت از طریق فراهم کردن زمینه دفاع مؤثر وکلای دادگستری از حقوق موکلانشان، بیش از پیش امکان‌پذیر خواهد شد.

توجهات تخصصی شدن حرفه وکالت دادگستری، افزون‌بر حمایت از استفاده‌کنندگان از خدمت وکالت، شامل تأثیرگذاری بر فعالیت‌های قضایی نیز می‌شود. در خصوص مورد نخست، با تخصصی شدن وکالت دادگستری، امکان انجام دفاع مؤثرتر توسط وکلایی که نوعاً از استانداردهای حرفه‌ای بالاتری (نسبت به دیگر وکلا) برخوردارند، فراهم می‌شود. تخصصی شدن وکالت دادگستری لازمه حرفه‌ای‌گرایی^۲ نیز است (Moorhead, 2008: 2). این مسئله همچنین می‌تواند فرایند رسیدگی قضایی را با دقت و سرعت بیشتری همراه کند. ضرورت انجام وکالت تخصصی هم‌اینک از چنان مقبولیت عرفی برخوردار است که به‌عنوان یک عامل ترجیح، در تبلیغات برخی وکلا و مؤسسات حقوقی به‌کار می‌رود.

شایان ذکر است ضرورت تخصصی‌سازی امور البته در دیگر شاخه‌های فنی در نظام حقوقی ایران از جمله در مقررات مربوط به کانون کارشناسان رسمی دادگستری مطمح‌نظر قرار گرفته است.^۳

۱. این مسئله به‌طور مشخص از دهه دوم سده سیزدهم هجری شمسی قابل ملاحظه است. تا پیش از مشروطیت، افرادی که به‌عنوان وکیل در محاضر شرعی حاضر می‌شدند، براساس مبانی شرعی اقدام به دفاع از موکل خود می‌کردند و وکالت، شغل و حرفه آنها نبود (رفیعی طباطبایی، ۱۳۹۸: ۶۳).

2. Professionalism

۳. ر.ک: قانون کارشناسان رسمی دادگستری (مصوب ۱۳۸۱/۱۰/۱۸) و آیین‌نامه اجرایی آن (مصوب ۱۳۸۲/۰۲/۰۷). همچنین ماده ۲۵۸ قانون آیین دادرسی مدنی نیز مؤید تخصصی بودن رشته‌های کارشناسی و فنی است: «دادگاه باید کارشناس مورد وثوق را از بین کسانی که دارای صلاحیت در رشته مربوط به موضوع است، انتخاب نماید و در صورت تعدد آنها، به قید قرعه

هم‌اکنون در نظام حقوقی ایران، انجام وکالت دادگستری در تمامی دعاوی، جز وکالت از روحانیان (موضوع تبصره ۱ ماده واحده مصوبه مجمع تشخیص مصلحت نظام در خصوص «انتخاب وکیل توسط اصحاب دعوا» مصوب ۱۳۷۰/۷/۱۱)^۱ و وکالت در پرونده‌های امنیتی (موضوع تبصره ماده ۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری)^۲، برای تمامی وکلای دادگستری مجاز است. با عنایت به تهیه لایحه جامع وکالت و مشاوره حقوقی در سنوات اخیر و با بررسی مفاد آن، شایان ذکر است به مقوله تخصصی شدن وکالت دادگستری در آن لایحه توجه نشده است. بر این اساس ضرورت دارد ضمن بررسی مزایا، چالش‌ها و مشکلات پیش‌رو در این مسیر شناسایی و راهکارهای لازم برای حل آن ارائه شود.

با عنایت به مراتب مذکور، نوشتار پیش‌رو درصدد پاسخگویی به پرسش‌های زیر با روش توصیفی-تحلیلی است: ۱. تخصصی‌سازی حرفه وکالت دادگستری در ایران با چه چالش‌های حقوقی و فراحقوقی مواجه است؟ ۲. راهکارهای رفع چالش‌های مذکور و طراحی نظام مطلوب در زمینه ارائه خدمات تخصصی وکالت دادگستری در ایران کدام‌اند؟

پیش‌فرض‌های پژوهش نیز به این شرح قابل صورت‌بندی است که ۱. اجرای طرح تخصصی‌سازی وکالت دادگستری با چالش‌های متعددی از جمله در زمینه عدم شناسایی قانونی، نبود بسترهای کامل موضوع حداقل در برخی حوزه‌ها، امکان ایجاد انحصار و تبعاً تضییع حقوق موکلان مواجه است؛ ۲. راهکارهایی مانند شناسایی قانونی موضوع، تدوین معیارهای موجه برای تعیین تخصص وکلا، مرجعیت نهاد صنفی مربوط در اجرای طرح و بهره‌گیری از تجارب سایر کشورها برای کاهش حداکثری چالش‌ها و مشکلات پیش‌رو قابل ارائه است.

حسب بررسی‌ها در منابع فارسی، تاکنون مطالعه پژوهشی در خصوص موضوع این نوشتار انجام نگرفته است. تمرکز بر وضعیت موضوع در ایران، مطالعه تطبیقی تجارب نظام‌های حقوقی پیشرفته و ارائه راهکارهای قابل اقدام متناسب با وضعیت ایران، از مهم‌ترین نوآوری‌های پژوهش پیش‌رو است. مهم‌ترین دشواری انجام این پژوهش، نبود منابع کافی (اعم

انتخاب می‌شود. در صورت لزوم تعدد کارشناسان، عده منتخبین باید فرد باشد تا در صورت اختلاف‌نظر، نظر اکثریت ملاک عمل قرار گیرد. تبصره - اعتبار نظر اکثریت در صورتی است که کارشناسان از نظر تخصص با هم مساوی باشند.»

۱. تبصره ۱- اصحاب دعوی در دادگاه ویژه روحانیت نیز حق انتخاب وکیل دارند. دادگاه تعدادی از روحانیون صالح را به‌عنوان وکیل مشخص می‌کند، تا از میان آنان به انتخاب متهم، وکیل انتخاب گردد.

۲. تبصره ماده ۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری: «در جرائم علیه امنیت داخلی یا خارجی و همچنین جرائم سازمان‌یافته که مجازات آنها مشمول ماده ۳۰۲ این قانون است، در مرحله تحقیقات مقدماتی طرفین دعوی، وکیل یا وکلای خود را از بین وکلای رسمی دادگستری که مورد تأیید رئیس قوه قضاییه باشد، انتخاب می‌نمایند. اسامی وکلای مزبور توسط رئیس قوه قضاییه اعلام می‌گردد.»

از فارسی و غیرفارسی) بوده که این امر نیز بیشتر به دلیل نوپدید بودن مقوله تخصصی سازی حرفه وکالت در حقوق تطبیقی است.

مقاله حاضر، ابتدا به بررسی موجز تجارب سایر نظام های حقوقی در خصوص تخصصی کردن حرفه وکالت دادگستری می پردازد، سپس ضمن تبیین چالش های پیش رو در زمینه اجرای ایده مذکور، راهکارهای قابل اقدام برای رفع یا کاهش چالش های مذکور را واکاوی خواهد کرد.

۲. تخصصی شدن وکالت دادگستری در چشم انداز تطبیقی

استفاده از آموزه های نظام های حقوقی پیشرفته در خصوص تخصصی شدن حرفه وکالت دادگستری می تواند در بررسی موضوع مورد نظر در نظام حقوقی ایران، شناسایی چالش ها و ارائه راه حل ها بسیار راهگشا باشد. با بررسی انجام گرفته، عمده آثار موجود در زمینه تخصصی کردن وکالت ناظر بر موضوع در ایالات متحده آمریکا^۱ است. تخصصی سازی وکالت دادگستری از این کشور آغاز و توسط کشورهای معدودی اقتباس شد. پیش از ورود به جستار، گفتنی است میان توسعه یافتگی نظام های اجتماعی و تخصصی شدن حرفه وکالت دادگستری در آن جوامع، همبستگی وجود دارد.^۲ «کمیته دائمی تخصصی کردن در کانون وکلای آمریکا»^۳، سه هدف کلان را برای این موضوع بر شمرده است: ۱. افزایش دسترسی همگان به کمک های حقوقی (دسترسی پذیری)؛ ۲. افزایش کیفیت خدمات حقوقی (کیفی سازی)؛ ۳. کاهش هزینه خدمات حقوقی برای درخواست کنندگان (بهره اقتصادی). اگرچه هدف بنیادین مورد نظر از تخصصی سازی حرفه وکالت، ارائه کارآمد خدمات حقوقی بیان شده است. اهداف یاد شده در کد مسئولیت حرفه ای که در سال ۱۹۶۹ توسط کانون وکلای آمریکا اتخاذ شده بود و همچنین در اصول اخلاق حرفه ای پذیرفته شده توسط دیوان عالی مونتانا در سال ۱۹۷۳ نیز مطرح شده بودند و کمیته مذکور تنها بر آن تأکید مجدد کرد. برای توضیح بیشتر باید گفت که پیشنهاد های کمیته مذکور در خصوص تخصصی کردن حرفه وکالت اکنون توسط کمیته مربوط کانون های وکلای ایالات پذیرفته شده است. البته کمیته دائمی تخصصی کردن کانون وکلا این پیشنهادها را به «خانه نمایندگان»^۴ کانون وکلا که نهاد سیاستگذار کانون مذکور است، ارائه کرده که به تصویب آن مرجع رسیده است (Rice, 1979: 287-296). اصول وضع شده توسط کانون وکلای

۱. برای ملاحظه پیشینه این موضوع در کشور مذکور، ر.ک: Ariens, 1994: 1004-1011.

۲. برخی نویسندگان، تخصصی سازی حرفه وکالت را تا حدودی مقتبس از تخصصی سازی انجام گرفته در علوم پزشکی در دهه های گذشته دانسته اند. ر.ک. Laumann & Heniz, 1977: 157.

3. The American Bar Association's Standing Committee on Specialization

4. House of Delegates

آمریکا که بر ضرورت اجرای طرح تخصصی کردن وکالت تأکید دارد، راهنمای عمل کانون‌های وکلای ایالات مختلف در این زمینه قرار گرفته است. کانون‌های وکلای ایالات مختلف با توجه به این اصول، قواعد مربوط به تخصصی کردن حرفه وکالت را دنبال کرده‌اند. گفتنی است گرایش به تخصصی‌سازی وکالت در ایالات متحده آمریکا از دهه ۱۹۷۰ میلادی آغاز شده است (Clark, 1982: 173).

یکی از ایالات پیشگام در زمینه تخصصی کردن حرفه وکالت، ایالت کالیفرنیا است.^۱ «هیأت تخصصی کردن حقوقی»^۲ کانون وکلای کالیفرنیا، قواعد مشخصی را در خصوص صدور پروانه‌های تخصصی به منظور افزایش کیفیت ارائه خدمات حقوقی وضع کرده است. مطابق قاعده ۹.۳۵ از قواعد ایالت کالیفرنیا در خصوص دادگاه‌ها که توسط دیوان عالی این ایالت اتخاذ شده است، کانون وکلای ایالت باید برنامه تخصصی کردن وکالت و صدور گواهی‌نامه‌های تخصصی را تهیه و به اجرا گذارد. شایان ذکر است مطابق همین قواعد، کسب گواهی تخصصی برای وکلا اجباری نیست و آنها می‌توانند در هر شاخه حقوقی به فعالیت بپردازند. حوزه‌های تخصصی تعیین شده در این ایالت عبارت‌اند از: حقوق دریایی، حقوق (قواعد مربوط به) استیناف، حقوق ورشکستگی، حقوق کیفری، حقوق انحصار وراثت و املاک و مستغلات، حقوق خانواده، حقوق مربوط به تابعیت و مهاجرت، حقوق مربوط به تخلفات، حقوق مالیات و غرامت کارگران.^۳

شایان ذکر است استانداردهای مربوط به تخصصی کردن حرفه وکالت در ایالت تگزاس آمریکا که در این زمینه دارای قدمت زیادی است نیز توسط «هیأت تخصصی کردن حقوقی» ایالت مذکور^۴ (که مطابق درخواست کانون وکلای ایالت مذکور و توسط دیوان عالی آن ایالت تشکیل شده) اتخاذ شده و به تأیید دیوان عالی آن ایالت رسیده است. همچون ایالت کالیفرنیا، در ایالت تگزاس نیز الزامی به مشارکت وکلا در برنامه تخصصی کردن وجود ندارد و آنها می‌توانند در همه زمینه‌های حقوقی به فعالیت بپردازند (The Standards for Attorney Certification of the Texas Board of Legal Specialization). حقوق ورشکستگی در انواع مختلف آن، حقوق کیفری، دعاوی مدنی، حقوق خانواده، حقوق مالیاتی، حقوق املاک، حقوق تابعیت و مهاجرت، حقوق سلامت، حقوق کودکان، حقوق نفت، گاز و مواد معدنی، حقوق

۱. ایالت مذکور اولین برنامه خود در خصوص تخصصی کردن حرفه وکالت را از سال ۱۹۷۱ آغاز کرده است.

2. Board of Legal Specialization

۳. برای مطالعه جزئیات مربوط به قواعد تخصصی کردن وکالت دادگستری در این ایالت، ر.ک:

Rule 3.126 adopted as Rule 3.123 effective January 1, 2014; renumbered effective July 24, 2015, Available at: <http://rules.calbar.ca.gov/LinkClick.aspx?fileticket=J4JjKpi51p0%3d&tabid=1149>

4. Texas Board of Legal Specialization

اداری، حقوق کار و استخدام، حقوق مصرف‌کننده و حقوق تجارت و ... از جمله حوزه‌های تخصصی وکالت در این ایالت است.^۱

مطابق قواعد مصوب دیوان عالی ایالت فلوریدا در خصوص وظایف و مسئولیت‌های کانون وکلای این ایالت (Rules Regulating The Florida Bar, 2020: 32) «هیأت تخصصی کردن حقوقی و آموزش»^۲ که اعضای آن توسط رئیس کانون وکلای ایالت انتخاب می‌شود، مسئولیت اجرای برنامه تخصصی کردن حرف حقوقی را بر عهده دارد. حقوق مدنی، حقوق مالیات، حقوق خانواده، حقوق املاک و حقوق کیفری از مهم‌ترین حوزه‌های تخصصی کار حقوقی در این ایالت هستند.

براساس برنامه تخصصی‌سازی وکالت دادگستری در ایالت نیومکزیکو، صدور پروانه تخصصی برای وکلا نباید مانع اعمال حق سایر وکلا برای انجام وکالت در آن حوزه‌ها شود. ضمن اینکه امکان صدور پروانه تخصصی برای بیش از یک حوزه وجود دارد. در هر حال، مشارکت در این فرایند کاملاً داوطلبانه است. پروانه تخصصی صادره به مدت پنج سال اعتبار دارد و برای تمدید آن، احراز شرایط صدور پروانه جز شرط آزمون، الزامی است. وکیلی که صلاحیت وکالت تخصصی وی احراز نشده یا پروانه وی تعلیق یا ابطال شده است، حق اعتراض نزد کمیسیون تخصصی‌سازی حقوقی و سپس، شورای کمیسیون‌های کانون وکلا را دارد. کمیسیون مزبور، متشکل از هفت عضو است که همگی وکیل هستند.^۳

در ایالت‌های مورد بررسی، تخصصی‌سازی وکالت دادگستری از ویژگی‌های همسانی همچون داوطلبانه بودن و امکان فعالیت همزمان وکلا (متخصص و عمومی) در همه حوزه‌های حقوقی و امکان ابطال پروانه تخصصی در شرایط مشخص برخوردار است. با وجود این، برخی تفاوت‌ها در این زمینه قابل شناسایی است؛ از جمله آنکه برای مثال در ایالت کالیفرنیا، ضرورت دارد تا وکلا برای کسب پروانه تخصصی، در آزمون مربوطه شرکت کنند؛ چنین ضرورتی در ایالت فلوریدا در نظر گرفته نشده است. بلکه شرایط لازم در این باره عبارت‌اند از: کسب حداقل تجربه در رشته تخصصی مورد تقاضا و تعهد به شرکت در برنامه‌های مستمر آموزش حقوقی. در ایالت نیومکزیکو نیز اجازه داده شده تا وکلا به شرط آنکه طی پنج سال گذشته دست‌کم ۶۰ درصد از زمان خود را در حوزه تخصصی مربوطه سپری کرده باشند و

1. http://www.txcourts.gov/All_Archived_Documents/SupremeCourt/AdministrativeOrders/miscdocket/10/10916300.pdf

2. The Board of Legal Specialization and Education

3. State Bar of New Mexico, Legal Specialization Program, Policies and Procedures", Pp.1-16. Available at:

<https://www.sbnm.org/Portals/NMBAR/Regulatory/LS%20Policies%20and%20Procedures.pdf?ver=1Rkr76vCzrrp3zvtQDwU-Q%3D%3D>

همچنین متعهد به شرکت در آموزش‌های مستمر حقوقی باشند، پروانه تخصصی دریافت کنند (Liechty, 1980: 295-296).

در نظام حقوقی آلمان، حوزه‌هایی که امکان تخصصی‌سازی وکالت در آنها وجود دارد، در قانون مربوط تعیین شده است. حوزه‌های مذکور شامل حقوق استخدامی، حقوق مالیاتی، حقوق تأمین اجتماعی، حقوق اداری، حقوق کیفری، حقوق ورشکستگی و حقوق خانواده می‌شود. این در حالی است که در برخی کشورها همچون ایتالیا، حرفه وکالت تخصصی‌سازی نشده است (Gromec & Katarzyna, 2002: 125-127).

باری، امروزه بر این واقعیت تأکید شده است که تمامی وکلا دارای مهارت‌های مشابهی نیستند. از این‌رو مردم حق دارند از طریق فرایندی معتبر برای شناسایی و احراز مهارت‌های تخصصی وکلا، وکیل دارای مهارت در موضوع مورد نیازشان را شناسایی کنند. تعیین سطوح و دسته‌بندی‌های موضوعات حقوقی و همچنین استانداردهای کیفی مورد نیاز برای احراز هر یک از دسته‌های مزبور، تضمین‌کننده ارائه خدمات حقوقی با قابلیت دسترسی و کیفیت مناسب است (Rice, 1979: 307).

۳. چالش‌های تخصصی کردن وکالت دادگستری در ایران

مهم‌ترین چالش‌های تخصصی کردن وکالت دادگستری در ایران به قرار زیر است:

۳.۱. عدم شناسایی صریح قانونی

با بررسی نظام حقوقی حاکم بر حرفه وکالت دادگستری در ایران، جز در یک مورد (حکم تبصره ماده ۲۲ آیین‌نامه تعرفه حق‌الوکاله، حق‌المشاوره و هزینه سفر وکلای دادگستری، مصوب ۱۳۹۸/۱۲/۲۸ رئیس قوه قضاییه) حکمی در زمینه تخصصی‌سازی وکالت دادگستری پیش‌بینی نشده است. در عمل هم مطابق با مقررات موجود، وکلای دادگستری امکان وکالت در تمامی موضوعات (جز دو مورد که پیشتر بیان شد) را دارند. در این وضعیت، پرسشی که مطرح می‌شود، این است که تخصصی‌سازی وکالت دادگستری نیازمند چه اقدام‌های حقوقی است؟ آیا نیازمند اخذ مجوز قانونگذار است یا اصلاح مقررات کافی است؟ یا اینکه اساساً کانون وکلا/ مرکز وکلای قوه قضاییه می‌توانند رأساً در این زمینه تصمیم‌گیری و اقدام کنند؟ در سابقه نظام حقوقی کشور و براساس ماده ۱ قانون وکالت (مصوب ۱۳۱۵/۱۱/۲۵) وکالت دعاوی به سه درجه تقسیم شده بود که دارندگان پروانه درجات مذکور، حسب مورد صلاحیت پذیرش و انجام وکالت در محاکم صلح، بدایت، استیناف و تمیز را داشتند. در وضعیت فعلی اگرچه صرفاً پروانه پایه یک صادر می‌شود، لکن ماده ۷۱ آیین‌نامه اجرایی لایحه

قانونی استقلال کانون وکلای دادگستری (مصوب ۱۴۰۰/۴/۲ رئیس قوه قضائیه)، فرض تنزل پایه یک به پایه دو را با حکم دادگاه انتظامی وکلا شناسایی کرده است. در لایحه قانونی استقلال کانون وکلای دادگستری (مصوب ۱۳۳۳/۱۲/۵) و قانون کیفیت اخذ پروانه وکالت دادگستری (مصوب ۱۳۷۶/۱/۱۷) حکمی در مورد الزام به / امکان صدور پروانه وکالت تخصصی پیش‌بینی نشده است. با توجه به اینکه صدور این قبیل پروانه‌ها، در واقع سیاستگذاری در خصوص حرفه وکالت دادگستری است (که ممکن است صلاحیت وکلا در انجام وکالت در تمامی پرونده‌ها را تخصیص بزند)، وضع هرگونه مقرره‌ای در این زمینه، در صلاحیت مراجع صنفی مربوط نیست و از این رو نیازمند وجود حکم قانونی مربوط در قالب یکی از مواد قوانین مزبور یا لایحه جامع وکالت و مشاوره حقوقی است.

۳.۲. تحدید حق دسترسی شهروندان به خدمات حقوقی

در صورتی که وکلای دادگستری صرفاً امکان وکالت در حوزه تخصصی مربوط را داشته باشند و امکان انجام وکالت در دیگر قلمروها از ایشان سلب شود، ممکن است در بعضی موضوعات یا برخی حوزه‌های قضایی، تعداد اندک وکلای ذی‌صلاح، عملاً موجب انحصار وکلا شود. این امر می‌تواند موجب برخورداری وکلای مزبور از امتیاز خاص در تنظیم مفاد قرارداد وکالت (به‌خصوص در زمینه تعیین حق الوکاله)، محدود شدن حق انتخاب موکلان، کاهش سطح کیفی خدمات حرفه‌ای وکالت و درنهایت، مخدوش شدن حق شهروندان در دسترسی به خدمات حقوقی مناسب شود. البته افزایش چشمگیر تعداد وکلای دادگستری در سال‌های اخیر، تا حدود مناسبی زمینه اجرای ایده مذکور را تسهیل می‌کند، لکن باید اذعان کرد که چالش یادشده در برخی حوزه‌های موضوعی (که تاکنون از توسعه لازم برخوردار نبوده‌اند) و جغرافیایی (به‌خصوص شهرهای کوچک) همچنان وجود دارد.

۳.۳. اختلاف نظر در تعیین شرایط و ضوابط تعیین تخصص وکلا

معیارهای احراز شرایط وکالت تخصصی را می‌توان در سه مورد زیر دسته‌بندی کرد: مدرک تحصیلی (دانش)، سوابق شغلی و حرفه‌ای قبلی (تجربه) و موفقیت در آزمون تخصصی مربوط. چالش اصلی، در ارزش‌گذاری در خصوص هر یک از معیارهای یادشده است. البته موارد ذکرشده صرفاً بخشی از شرایط وکالت تخصصی است و در نظر گرفتن شروطی مانند عدم محکومیت انتظامی برای مدت مشخصی قبل از تاریخ درخواست صدور پروانه تخصصی،

۱. با این قید که داشتن مدرک تحصیلی در مقاطع تحصیلات تکمیلی، مرتبط با حوزه تخصصی مربوط، علی‌القاعده نباید شرط اصلی برای دریافت پروانه تخصصی باشد؛ اگرچه عامل امتیاز محسوب می‌شود.

ضروری و مناسب ارزیابی می‌شود. در هر حال، در خصوص مرجع ارزیابی‌کننده، بی‌تردید باید قائل به صلاحیت کانون وکلا/ مرکز امور وکلای قوه قضاییه بود. همچنین معیارها و ضوابط احراز تخصص وکلا باید از پیش تعیین شده و سازوکار قانونی مربوط به منظور رسیدگی به اعتراض‌های مطروحه پیش‌بینی شود.

برای نمونه، شرایط صدور پروانه وکالت تخصصی در ایالت نیومکزیکو، به شرح زیر تعیین شده است: موفقیت در آزمون، اشتغال به فعالیت وکالتی (حداقل پنج سال) براساس مقررات مربوط، نداشتن سابقه محکومیت انتظامی در هفت سال اخیر، ارائه بیمه مسئولیت مدنی حرفه‌ای و گذراندن حداقل ۳۶ ساعت آموزش مستمر حقوقی مرتبط در سه سال اخیر.^۱ با عنایت به اینکه حرفه وکالت دادگستری را باید به‌عنوان خدمت عمومی به‌شمار آورد و توجه به این مسئله که در زمینه خدمات عمومی دولت دارای وظایف و کارکردهایی است (تنگستانی و مرادی برلیان، ۱۴۰۰: ۵۸۴-۵۸۳)، نظارت دولت در تعیین و اجرای ضوابط پیش‌گفته با رعایت استقلال کانون وکلا، می‌تواند تا اندازه بسیاری چالش‌های قابل‌تصور در این زمینه را بکاهد.

۳.۴. مقاومت در برابر تغییر وضع موجود

یکی از ویژگی‌های جوامع و گروه‌های انسانی، تمایل به حفظ وضع موجود و مقاومت در برابر تغییرات به‌خصوص تغییرات مهم و اساسی است. با توجه به اینکه نظام وکالت عمومی از بدو ایجاد کانون وکلا تاکنون در عمل اجرا شده و نظر به اینکه شناسایی نظام وکالت تخصصی در نهایت می‌تواند موجب ممنوعیت وکلا از انجام وکالت در تمامی حوزه‌ها شود، طبیعتاً بخشی از جامعه وکلا تمایلی به پذیرش این تغییر مهم نخواهند داشت (Rollins, 1985: 482). اجرای ایده یادشده با تأکید بر غلبه منفعت عمومی ناشی از اجرای آن (نسبت به منافع خصوصی برخی اشخاص) مورد تأکید است. البته این محدودیت در نهایت به نفع جامعه وکلا نیز است؛ توضیح آنکه برخی محدودیت‌هایی که هم‌اکنون در مقررات حاکم بر این حرفه وجود دارد (مانند عدم تمرکز فعالیت در محلی غیر از محل صدور پروانه، مذکور در ماده ۶ قانون کیفیت اخذ پروانه وکالت دادگستری) به‌منظور انتظام امور حرفه و سامان‌بخشی آن است. در خصوص موضوع این نوشتار نیز صدور پروانه وکالت تخصصی، موجب جلوگیری از انباشت پرونده‌های در اختیار برخی وکلا و به‌تبع توزیع کمی آن میان تمامی وکلا خواهد شد؛ ضمن

1. State Bar of New Mexico, Legal Specialization Program, Policies and Procedures", Pp.7-9. Available at: <https://www.sbnm.org/Portals/NMBAR/Regulatory/LS%20Policies%20and%20Procedures.pdf?ver=1Rkr76vCzrrp3zvtQDwU-Q%3D%3D>

اینکه تجربه وکلای موفق نیز به ضرورت تمرکز فعالیت در یک یا چند حوزه مشخص تأکید دارد.

مشکل مذکور به خصوص در شهرستان‌های کوچک (با معیار قلمرو جغرافیایی و جمعیت) بیشتر خواهد بود؛ چه آنکه پرونده‌های موجود در حوزه جغرافیایی مزبور به میزانی نیست که قابلیت آن را داشته باشد که وکلای متعددی در حوزه‌های مختلف به وکالت در آن مشغول باشند. این امر، علی‌القاعده باید موجب شناسایی انجام وکالت عمومی برای تمامی وکلا در برخی شهرستان‌های کوچک باشد.

۴. راهکارهای برون‌رفت از چالش‌های تخصصی کردن وکالت دادگستری

مهم‌ترین راهکارهای برون‌رفت از چالش‌های تخصصی کردن وکالت دادگستری به شرح زیر است:

۴.۱. شناسایی قانونی

با عنایت به اینکه تخصصی‌سازی وکالت دادگستری (حداقل در برخی الگوها) ممکن است موجب ممنوعیت برخی از وکلا از انجام وکالت در تمام موضوعات شود، با توجه به مقررات موجود، این موضوع پیش از هر امری مستلزم شناسایی قانونی است. در این زمینه ضرورت دارد حکم قانونی مربوط به صدور پروانه وکالت تخصصی در قانون کیفیت اخذ پروانه وکالت دادگستری یا لایحه قانونی استقلال کانون وکلای دادگستری یا لایحه جامع وکالت و مشاوره حقوقی پیش‌بینی شود. نوع حکمی که در عناوین قانونی یادشده می‌تواند به کار رود، به دو شکل قابل تصور است: الزام به تخصصی‌سازی وکالت (که به تبع شامل مجوز آن نیز خواهد بود)؛ امکان تخصصی‌سازی وکالت. به نظر می‌رسد گزینه نخست، موجه و قابل دفاع باشد؛ با ذکر این نکته که جزئیات این امر قابل درج در قانون مربوط نیست. از این رو ضرورت دارد ضمن اشاره به الگو و خط‌مشی کلی موردنظر قانونگذار در این خصوص، آیین‌نامه مربوط به سازوکار و فرایند این مهم، ظرف مدت مشخصی توسط کانون وکلا جهت تصویب رئیس قوه قضاییه، پیشنهاد شود.

۴.۲. مرجعیت نهاد صنفی وکلا در اجرای طرح تخصصی‌سازی براساس ضوابط مربوط و شناسایی امکان اعتراض قضایی

با ایجاد نهاد صنفی وکلا مستقل از دستگاه‌های دولتی، اجرای طرح تخصصی‌سازی وکالت دادگستری بر عهده نهاد مزبور خواهد بود.^۱ بنابراین، مباشرت دستگاه‌های دولتی (مانند قوه قضاییه/وزارت دادگستری) در این زمینه توجیه‌پذیر به نظر نمی‌رسد. البته یکی از الزامات اجرای طرح مذکور، تعیین ضوابط و شرایطی است که براساس آن طرح مزبور اجرایی می‌شود. همچنین ضرورت دارد امکان اعتراض قضایی به تصمیم مراجع صنفی مربوط در این زمینه شناسایی شود. به طور کلی، وکلا ممکن است به دو موضوع در این زمینه اعتراض داشته باشند:

۱. عدم انطباق آیین‌نامه اجرایی تخصصی‌سازی حرفه وکالت (مصوب رئیس قوه قضاییه) با قانون؛
۲. نحوه اقدام کانون وکلا/ مرکز وکلای قوه قضاییه در اجرای مقررات مربوط. مورد نخست به اعتبار اینکه مصوبه مزبور به تصویب رئیس قوه قضاییه می‌رسد، به استناد تبصره ماده ۱۲ قانون تشکیلات و آیین دادرسی دیوان عدالت اداری (مصوب ۱۳۹۲) قابلیت طرح در هیأت عمومی دیوان مذکور را ندارد. مورد دوم نیز به دلیل اینکه اعتراض نسبت به تصمیم یک مرجع غیردولتی است، به استناد رأی وحدت رویه شماره ۳۷ تا ۳۹ هیأت عمومی دیوان یادشده، در شعب دیوان قابل طرح نیست. با عنایت به اصل ۱۵۹ قانون اساسی به نظر می‌رسد در این موارد، محاکم عمومی دادگستری صلاحیت رسیدگی به اعتراض‌ها را دارند.

۴.۳. تعیین حوزه‌های تخصصی متناسب با ظرفیت‌های موجود

یکی از ملاحظات مهم در تعیین حوزه‌های تخصصی وکالت دادگستری، توجه به ظرفیت‌ها و محدودیت‌های موجود است. برخی دعاوی متناسب با شرایط و اقتضانات یک کشور یا منطقه خاص مطرح می‌شود؛ برای مثال، در کشورهای اروپایی و آمریکا، دعاوی مربوط به مهاجرت، از انواع مهم دعاوی است. همچنین می‌توان به دعاوی تجاری و دعاوی کار در مناطق آزاد تجاری-صنعتی و ویژه اقتصادی در ایران اشاره کرد که در مناطق مذکور نوعاً قابلیت طرح بیشتری را نسبت به سایر دعاوی دارند.

حوزه‌های تخصصی وکالت دادگستری براساس دو معیار کلی قابل دسته‌بندی است: موضوع دعوا و مرجع رسیدگی‌کننده. یکی از الزامات تعیین حوزه‌های مذکور، دسترسی به اطلاعات آماری مربوط به دعاوی مطروحه در دادگستری است. اگر مرجع رسیدگی‌کننده به

۱. شایان توجه اینکه مسئولیت تخصصی‌سازی حرفه‌های حقوقی در ایالت کارولینای جنوبی بر عهده دیوان عالی کشور این ایالت است.

“Regulations For Legal Specialization In South Carolina”: Available at: <https://www.commcle.org/pdf/specregs.pdf>

دعوا، مبنای تقسیم‌بندی باشد، حوزه‌های وکالت به شرح زیر قابل طبقه‌بندی است: وکالت تخصصی در پرونده‌های حقوقی، کیفری و اداری (پرونده‌های قابل طرح در دیوان عدالت اداری و مراجع شبه‌قضایی). لکن، بر مبنای موضوع دعوا، حوزه‌های تخصصی مذکور می‌توانند گسترده‌تر شده و با جزئیات بیشتری طرح شوند.^۱ اگرچه باید گفت که در شرایط کنونی نظام حقوقی ایران که حرفه وکالت دادگستری هنوز تخصصی‌سازی نشده است، دست‌کم در مراحل نخستین اجرای ایده مزبور، مناسب است حوزه‌های تخصصی وکالت، تا حد امکان کلی باشد. سپس با نهادینه شدن ایده مذکور، در گام‌های بعد اقدام به تخصصی‌سازی با جزئیات بیشتر شود.

حکم ماده ۲ شیوه‌نامه ساماندهی خدمات حقوقی در دستگاه‌های اجرایی، در تنظیم جزئیات مذکور قابل استفاده به‌نظر می‌رسد. رشته‌های حقوقی در این ماده، به شش گروه امور اجتماعی (شامل رشته‌های حقوق اداری، حقوق مدیریت شهری و شهرسازی، حقوق کار و تأمین اجتماعی و رشته حقوق سلامت)، امور اقتصادی (شامل رشته‌های حقوق مالیاتی و گمرکی، حقوق برنامه و بودجه، حقوق مالی و محاسباتی، حقوق تجارت، حقوق دریایی و هوایی، حقوق نظام صنفی و حرفه‌ای، حقوق سرمایه‌گذاری و رقابت و حقوق تعاون)، امور قضایی (شامل رشته‌های حقوق کیفری و آیین دادرسی کیفری، حقوق مدنی و آیین دادرسی مدنی، حقوق ثبت اسناد و املاک، حقوق بین‌الملل (خصوصی و عمومی) و حقوق بشر و بشردوستانه)، امور زیربنایی (شامل رشته‌های حقوق حمل‌ونقل دریایی - هوایی - جاده‌ای - ریلی، حقوق صنعت و معدن، حقوق انرژی، حقوق کشاورزی و منابع طبیعی، حقوق محیط زیست و حقوق ارتباطات و فناوری اطلاعات)، امور سیاسی (شامل رشته‌های حقوق اساسی و نهادهای سیاسی، حقوق انتخابات و احزاب و حقوق امنیت و اطلاعات و دفاع ملی) و امور فرهنگی (شامل رشته‌های حقوق آموزش و پرورش و آموزش عالی، حقوق تربیت بدنی (ورزشی)، حقوق مالکیت معنوی، حقوق تبلیغات و حقوق میراث فرهنگی و گردشگری) تقسیم‌بندی شده است که البته باید اذعان داشت دسته‌بندی مذکور به‌صورت کامل در زمینه تخصصی‌سازی حرفه وکالت دادگستری که نوعاً ناظر بر انجام وکالت در دادگستری است، اعمال‌شدنی نیست.

۱. مانند وکالت تخصصی در پرونده‌های خانواده، قراردادها، تجاری، دریایی، اراضی و ثبتی و دعاوی اداری. با توجه به وضعیت پرونده‌های موجود، به‌نظر می‌رسد معیار ترکیبی در این حوزه مناسب‌تر باشد: دعاوی کیفری، قراردادها، خانواده، اراضی و ثبتی، تجاری، دریایی و دعاوی مرتبط با دیوان عدالت اداری (از جمله دعاوی اداری، دعاوی شوراها، اسلامی و شهرداری‌ها، دعاوی مالیاتی، دعاوی ناشی از روابط کار و...). حوزه‌های تخصصی فوق‌سیال بوده و در گذر زمان و مکان، قابل تغییرند.

در هر حال، در تعیین جزئیات این امر، تعدد دعاوی مطروحه در دادگستری، نظام آموزش عالی حقوق در دانشگاه‌های کشور و مدارک تحصیلات تکمیلی وکلا و نیازهای منطقه‌ای، به‌عنوان ملاحظات مربوط باید موردنظر قرار گیرند. برای مثال، دعاوی مربوط به اراضی در برخی استان‌ها (مانند استان‌های شمالی کشور) نوعاً از فراوانی بیشتری برخوردارند. همچنین ظاهراً تعداد وکلای دارای تحصیلات تکمیلی در رشته‌های حقوق خصوصی و حقوق کیفری، بیشتر از سایر رشته‌های حقوقی است. اگرچه باید گفت آمار دقیقی در این زمینه در دسترس نیست؛ بی‌تردید، بدون توجه به واقعیت‌های یادشده اجرای ایده مزبور در عمل موفقیت‌آمیز نخواهد بود.

در پایان این بند، اشاره به مقررات مربوط به مشاوران حقوقی دستگاه‌های اجرایی به‌عنوان نمونه‌ای از تخصصی‌سازی خدمات حقوقی مناسب به‌نظر می‌رسد. ماده ۳ شیوه‌نامه ساماندهی خدمات حقوقی در دستگاه‌های اجرایی (بخشنامه شماره ۴۴۲۵۳/۱۵۰۸۸ مورخ ۱۳۸۹/۱/۲۵ معاون اول رئیس‌جمهور) خدمات حقوقی را به دو دسته عمومی و تخصصی تقسیم کرده است.^۱ همچنین در نظام تشخیص صلاحیت کارشناسان و مشاوران (مصوب ۱۳۹۳/۱۰/۲۱ هیأت وزیران با اصلاحات و الحاقات بعدی) ضمن تفکیک موضوعی مشاوران دستگاه‌های اجرایی به سه حوزه برنامه و بودجه، اداری و استخدامی و حقوقی، به‌کارگیری مشاوران مزبور را منوط به احراز شرایط قانونی مربوط توسط مراجع ذی‌ربط (در خصوص مشاوران حقوقی، توسط معاونت حقوقی رئیس‌جمهور) اعلام کرده است. شایان توجه آنکه به موجب ماده ۷ تصویب‌نامه مذکور، «استفاده دستگاه‌های اجرایی از خدمات مورد نیاز کارشناسی و مشاوره و پرداخت وجه به این اشخاص، به‌استثنای موارد مشمول تبصره ماده ۳۲ قانون مدیریت خدمات کشوری - مصوب ۱۳۸۶ - صرفاً در چارچوب این تصویب‌نامه و با رعایت قوانین و مقررات مربوط مجاز می‌باشد». به‌رغم اعتبار مصوبه فوق و توجه بودن احکام مزبور، به‌علت فراهم نبودن زمینه‌های اجرای مصوبه مذکور، مقررات یادشده عملاً اجرا نشده است.

۴.۴. طراحی الگوی متناسب با وضعیت ایران با رویکرد برطرف کردن حداکثری چالش‌ها

حسب بررسی انجام‌گرفته الگوی واحدی برای اجرای طرح تخصصی‌سازی وکالت دادگستری وجود ندارد. طبعاً هر کشوری باید متناسب با شرایط خاص خود، الگویی را انتخاب کند که ضمن بهره‌گیری حداکثری از تمامی ظرفیت‌های موجود، کمترین چالش‌ها و مشکلات را

۱. در ماده ۳، رشته‌های خدمات تخصصی حقوقی در پنج گروه امور اجتماعی، اقتصادی، قضایی، زیربنایی و سیاسی طبقه‌بندی شده است.

به دنبال داشته باشد. به طور کلی در تنظیم نسبت وکالت عمومی با وکالت تخصصی، الگوهای زیر قابل تصور است:

۴.۴.۱. شناسایی وکالت عمومی دادگستری و عدم شناسایی صریح وکالت تخصصی

در این الگو وکلای دادگستری امکان انجام وکالت در تمامی موضوعات را دارند و مقرراتی در خصوص شناسایی وکالت تخصصی پیش‌بینی نشده است؛ اگرچه وکالت تخصصی به صورت صریح، منع نیز نشده است؛ نظام حقوقی ایران هم‌اکنون از این الگو تبعیت می‌کند.

۴.۴.۲. شناسایی وکالت تخصصی و عدم شناسایی وکالت عمومی

در این الگو، با تخصصی‌سازی وکالت دادگستری و صدور پروانه وکالت در حوزه مشخصی، وکیل دادگستری امکان انجام وکالت در سایر حوزه‌ها را ندارد. هر وکیل دادگستری لزوماً دارای پروانه وکالت تخصصی در یک حوزه مشخصی است. اگرچه ممکن است اذعان شود که این الگو، فرض مطلوب پروژه تخصصی‌سازی وکالت است، اما به نظر می‌رسد در وضعیت فعلی چنین الگویی در نظام‌های حقوقی کمتر استفاده شده است.

۴.۴.۳. شناسایی هم‌زمان وکالت عمومی و تخصصی

به‌رغم صدور مجوز وکالت عمومی برای وکلای دادگستری، ممکن است برخی وکلا به سبب تخصص و تجربه خاص در برخی حوزه‌ها، شرایط لازم برای دریافت پروانه وکالت تخصصی را دریافت کنند. به این ترتیب، صدور پروانه وکالت تخصصی برای وکلا، یک امتیاز تلقی می‌شود و نافی حق وکیل در انجام وکالت در سایر حوزه‌ها نیست. بررسی انجام‌گرفته در خصوص وضعیت وکالت دادگستری در ایالات متحده آمریکا بیش‌وکم حاکی از اتخاذ چنین الگویی است. برای مثال، در ایالت فلوریدا، اقدام به اخذ پروانه تخصصی وکالت، کاملاً داوطلبانه است و اخذ پروانه مزبور، مانع از انجام وکالت برای دیگر وکلا در آن حوزه نیست (Rules Regulating The Florida Bar, 2020: 5). براساس پیشنهاد برخی نویسندگان، صدور پروانه تخصصی برای وکلا نباید مانع از انجام وکالت در سایر حوزه‌ها توسط آنها شود (عسگری‌راد، بی‌تا: ۲).

لکن در خصوص دارندگان پروانه وکالت عمومی، ممکن است به دو روش عمل شود: امکان انجام وکالت در تمامی موضوعات، امکان انجام وکالت در تمامی موضوعات به جز حوزه‌های تخصصی شده.

در اینجا مناسب است به حکم تبصره ماده ۲۲ آیین‌نامه تعرفه حق‌الوکاله، حق‌المشاوره و هزینه سفر وکلای دادگستری (مصوب ۱۳۹۸/۱۲/۲۸ رئیس قوه قضاییه) اشاره شود که براساس

آن، «در صورتی که کانون (کانون وکلای دادگستری) یا مرکز (مرکز وکلا، کارشناسان رسمی و مشاوران خانواده قوه قضاییه) گواهی وکالت تخصصی برای وکلا صادر کند، به حق‌الوکاله آنان در حدود صلاحیت تخصصی، ۱۰ درصد افزوده می‌گردد».

یکی دیگر از مباحث وکالت تخصصی، امکان صدور پروانه وکالت تخصصی در بیش از یک حوزه موضوعی است. انتخاب الگوی مناسب در این زمینه تا حدود زیادی منوط به گستردگی یا مضیق بودن حوزه‌های موضوعی شناسایی شده برای انجام وکالت تخصصی است. البته این امر صرفاً یکی از عوامل تأثیرگذار بر انتخاب الگوی مذکور است. در هر حال، چنانچه امکان صدور پروانه وکالت تخصصی در بیش از یک حوزه وجود داشته باشد، منطقی‌تعداد این حوزه‌ها باید محدود باشد؛ به نوعی که فلسفه تخصصی‌سازی وکالت دادگستری، لوث نشود، به نظر می‌رسد تعیین یک حوزه به‌عنوان حوزه اصلی فعالیت و حداکثر یک حوزه تخصصی دیگر، به‌عنوان حوزه معین، قابل پیشنهاد است.

در آیین‌نامه اجرایی لایحه قانونی استقلال کانون وکلای دادگستری (مصوب ۱۴۰۰/۰۴/۲ رئیس قوه قضاییه) به موضوع تخصصی‌سازی عنایت نشده است. مطابق ماده ۳ مقررۀ مذکور، «وکیل دادگستری با رعایت قوانین و مقررات این آیین‌نامه، با ارائه وکالت‌نامه، مجاز به وکالت و انجام سایر امور قابل توکیل در مراجع قضایی، شبه‌قضایی، نهادهای داور و مراجع دولتی و غیردولتی است. همچنین، وکیل حق ارائه مشاوره حقوقی به اشخاص را دارد».

در پایان این قسمت، الگوی مناسب برای نظام حقوقی ایران تبیین می‌شود. با عنایت به مجموع ملاحظات مربوط، به نظر می‌رسد مناسب باشد در ابتدای ورود به حرفه وکالت دادگستری، پروانه وکالت عمومی صادر شود. با سپری شدن سنوات مشخصی از اخذ پروانه وکالت عمومی (برای مثال، بین پنج تا هفت سال)، در صورت احراز شرایط مربوط، پروانه وکالت تخصصی صادر شود. مهم‌ترین شرط احراز، قبولی در آزمون اخذ پروانه تخصصی است که به‌صورت کتبی و شفاهی برگزار می‌شود. سابقۀ انجام وکالت در حوزه‌های تخصصی مربوط نیز می‌تواند به‌عنوان معیار مکمل مورد توجه قرار گیرد. با صدور پروانه وکالت تخصصی، در مراحل اولیه علی‌القاعده باید امکان وکالت سایر وکلا در آن حوزه‌ها (حوزه‌های تخصصی‌شده) نیز وجود داشته باشد. اما در صورتی که تعداد وکلای تخصصی در حوزه‌های مربوط به حد نصاب برسد، طبعاً سایر وکلا صلاحیت پذیرش و انجام وکالت در آن حوزه را نخواهند داشت. تعیین حد نصاب مذکور با لحاظ کردن عواملی مانند نسبت تعداد پرونده‌ها به تعداد وکلای تخصصی مربوط، نیازهای منطقه‌ای و ... صورت می‌گیرد. بسان برخی مقررات موجود، پیش‌بینی وضعیت خاص برای برخی اشخاص (نظیر اشخاص دارای مدرک تحصیلات تکمیلی در رشته‌های تخصصی و نیز اشخاص دارای سابقۀ کار تخصصی همچون قضاوت در

شعب تخصصی)، موجه به نظر می‌رسد. همچنین مقتضی است در خصوص صدور پروانه تخصصی برای مؤسسات حقوقی، مقررات لازم پیش‌بینی و اجرا شود. با عنایت به اینکه انجام وکالت توسط اشخاص حقوقی دارای پروانه وکالت تخصصی انجام خواهد شد، تبعاً هیأت مؤسس و مدیران مؤسسات مذکور باید دارای پروانه وکالت تخصصی در حوزه موردنظر به‌منظور فعالیت مؤسسه باشند.

۴.۵. پیش‌بینی و اجرای دوره‌های آموزشی تخصصی توسط نهادهای صنفی مربوط

افزون‌بر ضرورت تخصصی‌سازی دوره‌های آموزش تحصیلات تکمیلی به‌عنوان یکی از پیش‌نیازهای ضروری، با توجه به تغییراتی که در نظام حقوقی حاکم بر موضوعات مختلف صورت می‌گیرد، برگزاری دوره‌های آموزشی مناسب برای دارندگان پروانه وکالت تخصصی توسط نهادهای صنفی مربوط ضروری است. برای مثال، براساس برنامه ایالت ویرجینیا به‌منظور تخصصی کردن وکالت دادگستری، داوطلبان دریافت پروانه تخصصی باید در پنج سال اخیر سالانه به‌طور متوسط ۱۵ ساعت آموزش مستمر حقوقی در حوزه مربوطه را طی کرده باشند (Rollins, 1985: 490-491). با تخصصی شدن وکالت دادگستری، انتظار می‌رود وکلای مزبور به تمامی جزئیات و تفصیل امور در آن حوزه خاص تسلط (و نه صرفاً آشنایی) کامل داشته باشند؛ امری که از جمله نیازمند به‌روزرسانی دانش ایشان در گذر زمان است. در این زمینه، مشروط کردن تمدید پروانه وکالت تخصصی به طی کردن حداقل ساعاتی از دوره‌های آموزشی مربوط، قابل پیشنهاد و اقدام است.

۴.۶. پیش‌بینی مقررات انتظامی مقتضی

در صورت اجباری شدن انجام وکالت در حوزه‌های تخصصی مربوط، انجام وکالت در آن حوزه‌ها توسط اشخاصی که دارای پروانه وکالت تخصصی نیستند و همچنین تظاهر به آن و هرگونه اظهار خلاف واقع در این زمینه، تخلف انتظامی محسوب می‌شود و قابلیت رسیدگی در دادسرا و دادگاه انتظامی وکلا را خواهد داشت. همچنین می‌توان محرومیت (موقت/ دائم) از انجام وکالت تخصصی را به‌عنوان یکی از مجازات‌های انتظامی وکلا در مقررات قانونی مربوط پیش‌بینی کرد.

یکی از اقدام‌هایی که می‌تواند موجب کاهش بروز تخلف مذکور شود، اطلاع‌رسانی به‌روز در خصوص فهرست دارندگان پروانه وکالت تخصصی توسط مراجع صنفی مربوط است. این امر می‌تواند از طریق انتشار اسامی وکلا با ذکر تخصص(های) احرازشده، در پایگاه

اطلاع‌رسانی کانون وکلا/ مرکز امور وکلای قوه قضایی و نیز انتشار کتاب‌های حاوی اسامی وکلای فوق (مشابه اقدامی که در کانون کارشناسان رسمی دادگستری انجام می‌گیرد)، صورت پذیرد.

نتیجه

در روزگار فعلی، با توجه به گستردگی موضوعات و پیچیدگی روابط اجتماعی تغییر نظام وکالت عمومی به نظام وکالت تخصصی گریزناپذیر است. امروزه دیگر توقع داشتن تسلط بهتمامی احکام و جزئیات قوانین و مقررات در تمامی موضوعات توسط همه وکلا، انتظار چندان واقع‌گرایانه‌ای به نظر نمی‌رسد. اگرچه حرفه وکالت دادگستری از نخستین حرفه‌هایی بوده که مقررات قانونی خاصی در مورد آن در ایران به تصویب رسیده است (از سال ۱۳۱۴)، لکن نظام حقوقی حاکم بر این حرفه تاکنون از توسعه کافی برخوردار نشده است. البته تخصصی کردن حرفه وکالت دادگستری صرفاً یک مقوله صنفی نیست، بلکه آثار و پیامدهای آن شامل موکلان و به‌طور کلی، جامعه نیز می‌شود. تلقی وکالت دادگستری به‌عنوان یک خدمت عمومی، موجب مسئولیت دولت و نهادهای صنفی مربوط در تضمین شرایط لازم برای ارائه مطلوب این خدمت به اعضای جامعه می‌شود. مسئله مهم اما طراحی الگو و نظام متناسب با وضعیت موجود در کشور است؛ امری که علی‌القاعده با توجه به تجارب سایر کشورها و لحاظ کردن ظرفیت‌ها و محدودیت‌های داخلی صورت می‌گیرد. در مجموع، در خصوص کشورهایی همچون ایران که در ابتدای اجرای ایده یادشده هستند، اتخاذ رویکرد مرحله‌ای یا گام‌به‌گام به‌منظور فراهم کردن زمینه‌های اجرای طرح مذکور در گذر زمان و ارزیابی آثار و تبعات عملیاتی کردن ایده فوق می‌تواند تا حدود شایان توجهی از چالش‌های موجود بکاهد. در هر حال، در ابتدای اجرای ایده مزبور، حوزه‌های تخصصی وکالت، ناگزیر به‌صورت کلی خواهد بود (مانند دعاوی حقوقی، کیفری و اداری). لکن در ادامه و با نهادینه شدن ایده یادشده، می‌توان حوزه‌های مذکور را جزئی‌تر ساخت. بی‌تردید در تعیین جزئیات این امر، تعدد دعاوی مطرحه در دادگستری، نظام آموزش عالی حقوق در دانشگاه‌های کشور و مدارک تحصیلات تکمیلی وکلا و نیازهای منطقه‌ای، به‌عنوان ملاحظات مربوط باید موردنظر قرار گیرند.

براساس الگوی پیشنهادی در این نوشتار، روند صدور پروانه وکالت عمومی همچون سابق توسط کانون وکلا/ مرکز امور وکلای قوه قضاییه ادامه می‌یابد. لکن وکلایی که حائز شرایط لازم برای دریافت پروانه وکالت تخصصی‌اند (شرایطی نظیر سپری شدن مدت مشخصی از زمان صدور پروانه وکالت عمومی، موفقیت در آزمون کتبی و شفاهی مربوط به احراز صلاحیت علمی داوطلبان و عدم محکومیت انتظامی مؤثر داوطلبان مذکور ظرف مدت

مشخصی پیش از تاریخ درخواست صدور پروانه وکالت تخصصی)، پروانه وکالت تخصصی دریافت می‌کنند. در کوتاه‌مدت سایر وکلا هم می‌توانند در حوزه‌های تخصصی شده، اقدام به وکالت کنند. لکن با رسیدن تعداد وکلای دارای پروانه تخصصی در هریک از حوزه‌های قضایی به حد نصاب از پیش تعیین شده، امکان انجام وکالت توسط سایر وکلا در آن حوزه‌ها وجود نخواهد داشت.

مهم‌ترین چالش‌های پیش‌رو در زمینه تخصصی کردن وکالت تخصصی در ایران عبارت‌اند از مواردی همچون عدم شناسایی صریح تخصصی کردن حرفه وکالت در نظام حقوقی فعلی ایران، تحدید حق دسترسی شهروندان به خدمات حقوقی، امکان ایجاد انحصار در خدمات وکالتی (و تبعاً نزول کیفیت خدمات مذکور و افزایش حقالزحمه وکلا)، اختلاف نظر در تعیین شرایط و ضوابط مربوط به تعیین و احراز تخصص وکلا و مقاومت در برابر تغییر وضعیت موجود.

همان‌طور که گفته شد، اتخاذ راهکارهای پیشنهاد شده در این نوشتار، لزوماً به رفع کامل چالش‌های مزبور منتهی نمی‌شود. بدیهی است برهم زدن نظم مستقر و ایجاد تغییرات مهم و اساسی، در عمل با مشکلات و پیامدهایی همراه است که برخی از آنها اجتناب‌ناپذیرند. هنر اصلی اما در مدیریت این موضوع با هدف نیل به ایده فوق با کمترین هزینه و تبعات منفی است. با عنایت به مطالعات انجام گرفته به نظر می‌رسد در صورت شناسایی امکان تخصصی کردن حرفه وکالت در قوانین مربوط، مرجعیت نهاد صنفی وکلا در اجرای طرح تخصصی‌سازی براساس ضوابط مربوط، شناسایی امکان اعتراض قضایی، تعیین حوزه‌های تخصصی متناسب با ظرفیت‌های موجود، طراحی الگوی متناسب با وضعیت ایران با رویکرد رفع حداکثری چالش‌ها، تخصصی‌سازی دوره‌های تحصیلات تکمیلی رشته حقوق، پیش‌بینی و اجرای دوره‌های آموزشی تخصصی توسط نهادهای صنفی مربوط و پیش‌بینی مقررات انتظامی مقتضی، تا حدود زیادی می‌توان زمینه را برای اجرای کارآمد و مؤثر ایده یاد شده تدارک دید.

با عنایت به وجود دو نهاد صنفی وکلا در ایران (کانون وکلای دادگستری، مرکز وکلا، کارشناسان رسمی و مشاوران خانواده قوه قضاییه)، اجرای طرح تخصصی‌سازی حرفه وکالت باید طی برنامه مشترکی به صورت هماهنگ توسط مراجع یاد شده طراحی و اجرا شود. در پایان، با توجه به تهیه لایحه جامع وکالت و مشاوره حقوقی، به نظر می‌رسد مناسب‌ترین محمل برای پیش‌بینی مقررات مورد نیاز برای تحقق مناسب ایده مذکور، مفاد لایحه یاد شده باشد.

بیانیه نبود تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌کنند که تعارض منافع وجود ندارد و تمام مسائل اخلاق در پژوهش را شامل پرهیز از دزدی ادبی، انتشار و یا ارسال بیش از یک بار مقاله، تکرار پژوهش دیگران، داده‌سازی یا جعل داده‌ها، منبع‌سازی و جعل منابع، رضایت ناآگاهانه سوژه یا پژوهش‌شونده، سوءرفتار و غیره، به‌طور کامل رعایت کرده‌اند.

منابع

الف) فارسی

۱. تنگستانی، محمدقاسم؛ مهدی مرادی برلیان (۱۴۰۰). «گستره نقش دولت در تنظیم و نظارت بر حرفه وکالت دادگستری»، *مطالعات حقوق عمومی*، دوره ۵۱، ش ۲، ص ۶۱۸-۵۹۵. DOI: 10.22059/jplsq.2019.281650.2014
۲. رفیعی طباطبایی، سید حسام‌الدین؛ مطهره سادات رفیعی طباطبایی (۱۳۹۸). «بررسی سیر تاریخی تحولات نهاد وکالت، مشاوره حقوقی و قضایی در ایران»، *پژوهشنامه حقوق فارسی*، ش ۴، ص ۷۷-۵۶. در: <http://ensani.ir/file/download/article/pdf3-4-10351-1609928673> (۱۰ مرداد ۱۴۰۰).
۳. عسگری‌راد، حسین (بی‌تا). «پروژه تخصصی شدن وکالت»، در: <https://www.vekalatonline.ir/articles/102908/> (۲۰ مرداد ۱۴۰۰)
۴. مرادی برلیان، مهدی؛ محمدقاسم تنگستانی (۱۳۹۵). *مفهوم و قلمروی استقلال وکیل و کانون وکلای دادگستری و نظارت موجه دولت بر آن با تمرکز بر قوه قضاییه*، ج اول، تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضاییه.

ب) خارجی

5. Ariens, Michael S (1994). "Know the Law: A History of Legal Specialization", *South Carolina Law Review*, Vol. 45, pp. 1003-1061. Available at: <https://commons.stmarytx.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1269&context=facarticles> (Accessed 10 January 2022)
6. Clark, David S (1982). "The Legal Profession in Comparative Perspective: Growth and Specialization", *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 30, Issue suppl_1, pp. 163-175. Available at: https://academic.oup.com/ajcl/article-abstract/30/suppl_1/163/2682300?redirectedFrom=PDF (Accessed 13 January 2022)
7. Gromec – Broc, Katarzyna (2002). "The Legal Profession in the European Union – a Comparative Analysis of Four Member States", *Liverpool Law Review*, Vol. 24, pp. 109-130. Available at: <https://www.proquest.com/openview/a3c71a4b06f9ac6cdd8f1e1725c17369/1.pdf?pq-origsite=gscholar&cbl=326283> (Accessed 5 January 2022)
8. Justin, Robert M (1991). "Socialization and Specialization in the Legal Profession" *Systems Research*, Vol. 8, No. 3, pp. 73-80. Available at: <https://ur.booksc.eu/book/52051058/h/30fec7> (Accessed 2 January 2022)
9. Laumann, Edward O & Heinz, John P (1977). "Specialization and Prestige in the Legal Profession: The Structure of Deference", *American Bar Foundation Research Journal*, Vol. 2, No. 1, pp. 155-216. Available at: <https://www.jstor.org/stable/828016> (Accessed 6 January 2022)
10. "Legal Specialization", Available at: <https://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Legal+Specialization> (Accessed 25 December 2021)
11. Liechty, Lorne O (1980). "Regulation of Legal Specialization: Neglect by the Organized Bar", *Notre Dame Law Review*, Vol. 56, Issue 2, pp. 293-305. Available at: <https://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2497&context=ndlr> (Accessed 13 January 2022)
12. Moorhead, Richard (2008). *Lawyer Specialisation – Managing the Professional Paradox*, United Kingdom: Cardiff Law School, Cardiff University. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1283605 (Accessed 15 January 2022)
13. "Regulations for Legal Specialization in South Carolina": Available at: <https://www.commcle.org/pdf/specregs.pdf> (Accessed 16 January 2022)

14. Rhee, Robert J (2013). "Specialization in Law and Business: A Proposal for a J.D./'MBL' Curriculum", Vol. 17, pp. 37-72. Available at: <https://scholarship.law.ufl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1489&context=facultypub> (Accessed 15 January 2022)
15. Rice, Clarke B (1979). "Legal Specialization: A Proposal for More Accessible and Higher Quality Legal Services", *Montana Law Review*, Vol. 40, Issue 2, pp. 287-307. Available at: https://www.academia.edu/30449519/KNOW_THE_LAW_A_HISTORY_OF_LEGAL_SPECIALIZATION (Accessed 11 January 2022)
16. Rollins, Randolph (1985). "The Coming of Legal Specialization", *University of Richmond Law Review*, Vol. 19, pp. 479-497. Available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/232779358.pdf> (Accessed 19 January 2022)
17. "Rules Regulating the Florida Bar", Available at: https://www-media.floridabar.org/uploads/2020/09/Ch-6-2021_03-SEP-RRTFB-9-3-2020.pdf (Accessed 15 January 2022)
18. Rule 9.35 amended and renumbered effective January 1, 2007; adopted as rule 983.5 effective January 1, 199, Available at: http://www.courts.ca.gov/cms/rules/index.cfm?title=nine&linkid=rule9_35 (Accessed 22 January 2022)
19. "Rules of Legal Specialization", Available at: <https://nmonesource.com/w/nmos/Rule-Set-19-NMRA-2016.pdf> (Accessed 15 January 2022)
20. "State Bar of New Mexico, Legal Specialization Program, Policies and Procedures", Available at: <https://www.sbnm.org/Portals/NMBAR/Regulatory/LS%20Policies%20and%20Procedures.pdf?ver=1Rkr76vCzrrp3zvtQDwU-Q%3D%3D> (Accessed 15 January 2022)
21. The Standards for Attorney Certification of the Texas Board of Legal Specialization, Available at: <http://weberlaw.com/pdf-files/standards-for-certification-in-bankruptcy-law.pdf> (Accessed 11 January 2022)

Research Paper

Specialization of the Legal Profession in Iran; Challenges and Solutions

Mohammad Ghasem Tangestani*

*Assistant Professor, Department of International Law, Kharazmi University,
Tehran, Iran*

Mahdi Moradi Berelian

*Assistant Professor, Faculty of Law and Political Sciences, University of
Mazandaran, Babolsar, Iran*

Abstract

Advocacy as a public service must be provided to citizens in accordance with the latest social developments. A variety of legal issues and laws necessitate the provision of specialized legal services. In Iran, no appropriate measures have been taken to respond to this necessity. The specialization of advocacy should identify the challenges and provide appropriate solutions. This article seeks to answer these questions: What are the challenges facing the specialization of advocacy in Iran? What are the solutions to solve them?

Nowadays, due to the wide range of issues and the complexity of social relations, it is inevitable to change the system of general advocacy to a system of specialized advocacy. It no longer seems realistic to expect all lawyers to have full control over the rules and details of laws and regulations on all matters. Although the legal profession is one of the first professions for which special legal regulations have been adopted in Iran (since 1314), the legal system governing this profession has not been sufficiently developed yet.

Of course, the specialization of the legal profession is not just a trade union category, but its consequences affect clients and society in general. The representation of the judiciary as a public service makes the government and the relevant trade unions responsible for ensuring the necessary conditions for the proper provision of this service to members of society. An important issue, however, is the design of the model and system in accordance with the current situation in the country. This is done against the rule based on the experiences of other countries and taking into account its internal capacities and limitations. In general, for countries such as Iran, which are at the beginning of the implementation of the above-mentioned

---

* Corresponding Author

Email: m.tangestani@khu.ac.ir

Received: 20 September 2021, Accepted: 29 December 2021

© University of Tehran

dea, adopting a step-by-step approach to provide the conditions for the implementation of the above plan over time and evaluate the effects and operational consequences of that idea can reduce to a considerable extent the existing challenges. In any case, at the beginning of the implementation of this idea, the specialized areas of advocacy will inevitably be general (such as lawsuits, criminal proceedings). However, in continuation and with the institutionalization of this idea, the mentioned areas can be made more detailed. Undoubtedly, in determining the details of this matter, the number of lawsuits filed in the judiciary, the higher educational system of law in the country's universities, and the graduate degrees of lawyers and the needs of the region should be considered as relevant considerations.

Based on the model proposed in this paper, the process of issuing a general power of attorney license will continue as before by the Bar Association and the Bar Association of the Judiciary. However, lawyers who are eligible to obtain a specialized attorney's license (conditions such as the expiration of a certain period of time after the issuance of a general attorney's license, success in written and oral exams related to the scientific qualification of candidates and no effective disciplinary conviction within a certain period). They will receive a specialized power of attorney from the date of application for a power of attorney. In the short term, other attorneys can also practice law in specialized areas. However, when the number of licensed lawyers in each of the jurisdictions reaches a pre-determined quorum, it will not be possible for other lawyers to practice law in those areas.

The most important challenges in the field of specialization of legal representation in Iran include the lack of explicit recognition of the specialization of the legal profession in the current Iranian legal system, the restriction of citizens' access to legal services, the possibility of monopolizing legal services (and consequently the decline in the quality of these services and the increase in lawyers' fees), differences in determining the terms and conditions related to the appointment and certification of lawyers, and resistance to change in the current situation.

As mentioned, the adoption of the solutions proposed in this paper does not necessarily lead to the complete elimination of these challenges. It is obvious that disrupting the established order and making important and fundamental changes will, in practice, entail problems and consequences, some of which are inevitable. The main art, however, will be the managing of these issues with the aim of achieving the above idea with the least costs and negative consequences. In view of the studies conducted, it seems that if the possibility of specializing in the legal profession is identified in the relevant laws, the authority of the bar association in implementing the specialization plan based on the relevant criteria, identifying the possibility of judicial objection, determining specialized areas in accordance with the existing capacities, designing a model appropriate to the situation in Iran with the approach of maximal elimination of the challenges, specialization of postgraduate courses in the field of law, forecasting and implementation of

specialized training courses by relevant trade unions and forecasting appropriate disciplinary regulations can, to a considerable extent, pave the way for the efficient and effective implementation of the aforementioned idea.

Considering the existence of two lawyers' unions in Iran (Bar Association, and the Bar Association of lawyers, official experts and family counselors of the judiciary), the implementation of the legal professionalism plan should be designed and implemented in a joint program by these entities. Finally, considering the preparation of a comprehensive bill on advocacy and legal advice, it seems that the most appropriate means to anticipate the provisions needed for the proper implementation of the idea is the provisions of the mentioned bill.

Keywords: Access to Justice, Bar Association, Judiciary, Lawyer, Legal Services.

Declaration of conflicting interests

The authors declared no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Funding

The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

ORCID iDs: <https://orcid.org/0000-0002-9334-9644>

This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC-BY) license.